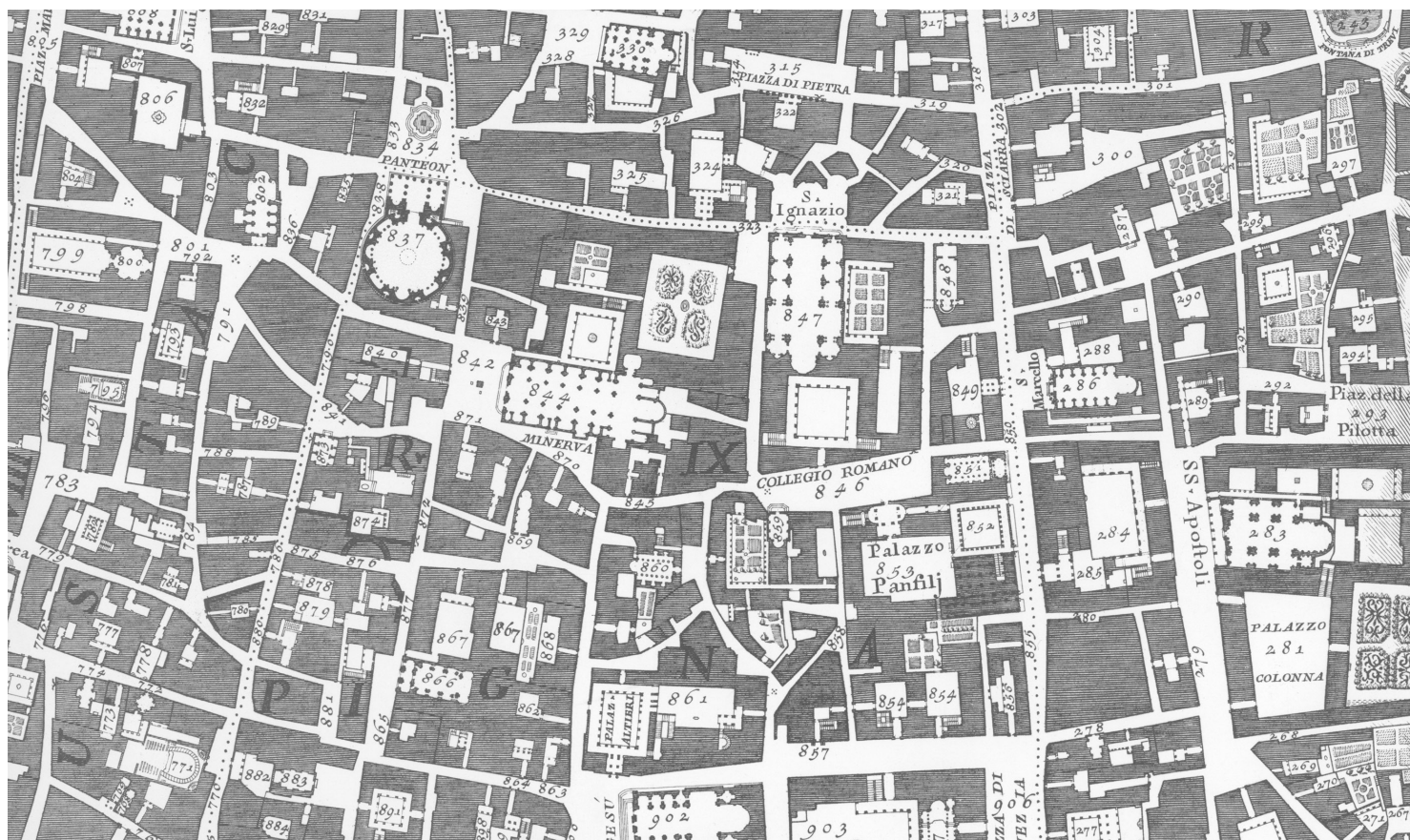

Utsnitt av Giambattista Nollis karta
över Rom vid mitten av 1700-talet.

ESSÄ

Staden som promenadlandskap

I den här essän får vi bekanta oss med begrepp som flanör, vattenbärare och promenadlandskap. Här presenteras exempel på hur staden fungerar som ett urbant landskap där levande flora och fauna, konstruktioner och stadslivet möts.

AV ROLF JOHANSSON

De äldsta trädgårdarna i Egypten och Tvåflodslandet var inhägnade, omgärdade och avskilda från den vilda naturen; skyddade odlingar till nytta och nöje, senare också förebildliga för en trädgårdskonst som formats efter föreställningen om trädgården som ett paradiset i avskildhet från "det andra". Det motsatta gestaltningstemat är vandringen, rörelsen i landskapet; ett tema som bejakar det offentliga livet. Det gränslösa landskapet är den inhägnade trädgårdens motsats.

STADSLANDSKAP OCH PROMENADLANDSKAP

Se staden som en terräng: där finns levande flora och fauna, konstruktioner byggs ovan och under mark, vatten samlas och strömmar, berg och sten kommer i dagen, ytor täcks med hårda och mjuka material, ljus och ljud fyller luften; det är stadslivets arena. Stadslandskapet förändras genom både naturliga och historiska processer; det beror av naturens lagar och formas genom våra intentioner. Det offentliga stadslandskapet är den allmänt tillgängliga delen, den stadsväv i vilken vi alla kan röra oss: det urbana promenadlandskapet.

Statyn av elefanten med obeliskerna av Bernini 1667. Då var hieroglyferna obegripliga, först 1822 kunde de återigen tolkas.

Den illusoriska takmålningen i Sant'Ignazio gjordes av jesuitbrodern Andrea Pozzo 1685.

Barockbyggnaderna vid Piazza di Sant'Ignazio av Filippo Raguzzini 1727–1728.

Marmortavlor som visar vattennivåerna vid Tiberns översvämningar.

Vattenklocka från 1870 på gården till Palazzo Muti-Berardi-Cesi. Tillverkad av dominikanermunken G. Embriaco.

Fontänen Il Facchino – vattenbäraren – vid Via Lata. Från 1500-talet.

I rörelsen överskrider gränserna mellan stad och land, park och trädgård, gata och torg, mark och vatten. Att röra sig i promenadlandskapet kan ha olika syften och mål: hastigt målmedvetet ilande i särskilda ärenden, strosande i välkända spår, eller fritt mållöst nyfiket flanerande. Jag väljer att i första hand anlägga flanörens perspektiv. "Ett landskap – det utgör staden verkligen för flanören" resonerar Walter Benjamin. Vidare beskrev han: staden "öppnar sig för [flanören] som ett landskap och omsluter honom som en kammare", för att "uppenbara sig för den promenerande som ett vidsträckt landskap utan trösklar".

NOLLIS ROMKARTA

Rom är unikt med sitt stadsmönster som utvecklats under lång tid och behållit mycket av mått och form från tiden innan rörelser motoriserades. Roms promenadlandskap vid 1700-talets mitt visas grafiskt i Giambattista Nollis karta. Kartan avbildar det offentliga rummet – promenadlandskapet – mot bakgrund av den slutna privata delen av staden. Den innehåller förbluffande mycket information: den visar fontäner, gatubrunnar, obelisker, vattenkvarnar, färjelinjer, i vilken riktning vattnet flyter, områdesgränser, trädgårdar och parker, kraftiga lutningar, ruiner, med mera. Kartan avbildar promenadlandskapet som ett sammanhängande nätverk i vilket allt detta ingår.

Det går utmärkt att flanera efter Nollis karta, både i verkligheten och i tanken. De större förändringarna i centrala staden är få: några nyare byggnader och stadskirurgiska gatudragningar, som Corso Vittorio Emanuele, influerad av Hausmanns parisboulevarder, men mera hänsynsfullt krökt runt historiska byggnader och Mussolinis okänsligare uppmarschgata Via della Conciliazione mot Peterskyrkan.

EN PROMENAD I NOLLIS ROM

En kort tankepromenad i Nollis karta kan ta sin början i jesuitkyrkan Sant'Ignazio (847 på kartan). Takmålningen ger illusionen av en oändlig himmel som öppnar sig; en imaginär rörelse uppåt och utåt. Gränsen mellan det som är och det som syns vara, är upplöst. På torget utanför böljar fasaderna och tecknar kurvor och ellipser mot himlen; ytterligare ett prov på barockens ambition att gestalta rörelse i det stationära. Innanför en port vid det rektangulära torget om hörnet: på kartan en trädgård med broderiparterrer – nu mest en parkeringsplats.

Framför S. Maria sopra Minerva (844) står skulpturen av elefanten som bär en obelisk på ryggen (842). Elefanten representerar den alltomfattande visheten. Den kastar ett öga upp mot hieroglyferna och tycks tyda det ingen annan ännu kunde läsa.

HYLLNING TILL VATTENBÄRARNAS

Marmorplattor på kyrkofasaden visar hur högt Tiberns vatten översvämmat staden vid olika tillfällen innan floden fängslades mellan höga murar. Genom en port syns en vattenklocka på gården (868); det ständigt strömmande vattnet från l'Acqua Virgine låter spindelgången omvandla tiden till små, små steg. Under flera medeltida århundraden var akvedukterna satta ur spel. En liten fontän infälld i väggen nära Via del Corso (850) är en hyllning till de vattenbärare som då tryggade vattenförsörjningen.

"Det minnesskapande rus i vilket flanören drar fram genom staden, hämtar inte bara näring ur det som sinnligt framträder inför hans blick, utan kan bemäktiga sig det rena vetandet och döda fakta som något erfaret och lev" enligt Benjamin. Kollaget av historiska fragment i stadslandskapet ger oss detaljer, men bidrar också till att vi kan läsa olika historiska lager i staden som helhet. Flanören låter sig dock inte vägledas av en karta. ►

På en mental karta baserad på Kevin Lynch metod skulle säkert The Big Tree i Zanzibar Stone Town framstå som ett viktigt landmärke. Det är en mötesplats. Trädet, *Ficus religiosa*, planterades i november 1944 av sultanen Seyyid Khalilabin Hauroub i samband med 200-årsjubileet av hans dynasti. Trädet är heligt för buddister och hinduer.

Ett av alla sätt som Gordon Cullen menar berikar upplevelsen av att röra sig i staden är att byggnader böjer av – deflection. Det leder intresset vidare till platser som anas bortom.

Ett hörn som sticker ut definierar en plats där man gärna samlas i ett slags stråkets bakvatten. Cullen kallar det receptet punctuation.

FLANÖREN – EN KÄNNARE OCH IAKTTAGARE

Flanören uppträder som en karaktär i litteraturen under 1800-talet och är en konstruerad idealtyp. Ömsom framställd som en sorglös dagdrivare, ömsom mer som en nyfiken och undersökande detektiv. Flanören är en figur som strövar omkring och insuper staden: en kännare av stadens alla skrymslen och vrår, en iakttagare av stadslivet. Tillfälligheter styr vägen.

”Mängden är hans element, liksom luften är fågelns och vattnet fiskens”, enligt Charles Baudelaire. Flanören flyter i mängden för att avkoda staden och stadslivet. ”För den fulländade flanören, för den passionerade observatören, innebär det ett ofantligt nöje att ta sin boning i massan, i det böljande, i rörelsen, i det flyktiga och oändliga”, i Benjamins karakterisering.

IDEALTYP SOM KANSKE ALDRIG EXISTERAT

Flanören drivs av en vilja att utforska den nya moderna livsstilen, som under 1800-talet i hög grad formas kring umgänge och utväxling av varor och tjänster i stadsmiljön: på boulevarder, i basarer och passager. Flanören är en ideal-typ som kanske aldrig existerat i sin renodlade form. Framställd i Edgar Allan Poes och Charles Baudelairens texter

som en man som strövar i ensamhet, nyfiken på vad den moderna livsstilen har att erbjuda och skäligen ointresserad av det förflutna.

Jag tar mig friheten att rekonstruera flanören av idag: inte nödvändigtvis en man – lika gärna en kvinna; inte nödvändigtvis ensam – lika gärna i sällskap; inte nödvändigtvis ointresserad av det som varit – lika väl med blick för förflutenheten; slår sig gärna ner vid ett cafébord i likhet med 1800-talsflanören. Stänger av mobilen och är därför eljest. Frågan är: hur kan promenadlandskapet gestaltas för vår tids flanör?

PROMENADLANDSKAPET

Nolli karterade promenadlandskapet. Andra har funderat på hur det kan utformas bättre: Gordon Cullen (1914–1994), Kevin Lynch (1918–1984), Jan Gehl (1936–) och Jane Jacobs (1916–2006) och är några välrenommerade bidragsgivare till den diskussionen, drivna av en kritik mot det senmoderna stadsbyggandets utarmning av stadslivet.

Cullen* utgår från att stadslandskapet upplevs i rörelse: ”If we design our towns from the point of view of the moving person... it is easy to see how the whole city becomes a plastic experience, a journey through pressures and vacuums, a

”

*Flanörens rörelse har också rytm
och landskapet drar förbi som
musiken vi lyssnar till”*

Cullen ser promenaden i staden som ett pärlband av platser med olika karaktär. Vi upplever att vi är här, på en plats, och anar ett där, en annan plats, dit vi rör oss. Det är pärlbandet som lockar oss att vandra vidare.

sequence of exposures and enclosures, of constraint and relief.” Lynch undersöker hur staden representeras i det kollektiva minnet genom att lägga den mentala dimensionen till den visuella. Jacobs menar att det måste finnas en balans mellan frihet och social kontroll. Om balansen är den rätta får vi ett varierat och tryggt stadsliv med social och kulturell mångfald, som förlöser kreativitet. Gehl studerar hur och var vi går, sitter och står i promenadlandskapet. Han söker det som kan göra att vi lockas att lämna det egna vardagsrummet för att i stället delta i stadslivet.

PROMENADEN ÄR SOM MUSIK

Musik har rytm. Vi upplever varje ljudbild i det ögonblick den skapas; det som spelats finns kvar i minnet och det som kommer kan förväntas utifrån hur vi uppfattat rytm, tempo och tema. Flanörens rörelse har också rytm och landskapet drar förbi som musiken vi lyssnar till. Det hon passerat finns i minnet, det som är fyller sinnet och det som kommer kan förnimmas. Att röra sig rytmiskt är en unikt mänsklig egenskap.

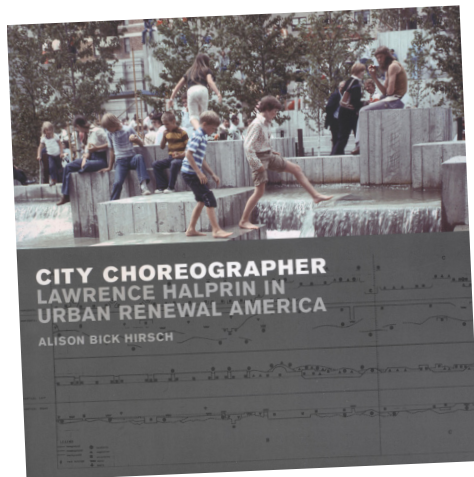
Musik kan representeras i notskrift som är likt ett koncept – en grundläggande idé – men framförandet – hur det faktiskt låter – beror på musikerna, instrumenten och ibland på

tillfälligheter. Om man kan förtäta musikens egenskaper i notskrift: går det då inte att göra detsamma med rörelsen i promenadlandskapet? Så tänkte kanske landskapsarkitekten Lawrence Halprin.

HALPRINS RÖRELSENOTATION

Halprin skapade ett slags notsystem för att renodla och representera själva idén om rörelsen i stadslandskapet. Han komponerar miljöer. Likt musik kan de sedan i genomförandet te sig olika. Men, för Halprin var hustrun Anna den främsta inspiratören. Hon är en föregångare i modern dans och inom koreografin används också en slags notation.

Anna Halprins dansföreställningar som koreograferade happenings i offentlig miljö har influerat Lawrence rörelse-noter, som han kallar ”motation”. Motation, beskriver Halprin, är ett verktyg som gör att vi kan arbeta med själva rörelsen som ett väsentligt och avgörande element i gestaltningen. ”Only after programming the movement and graphically expressing it, should the environment – an envelope within which the movement takes place – be designed. The environment exists for the purpose of movement.” Motation är en abstrakt representation av ett tredimensionellt landskap format för att erbjuda kinestetisk upplevelse. ►

Alison Bick Hirsch biografi över Halprins liv och verk.

FONTÄNERNA BERÄTTAR EN HISTORIA

Det rörelseprogram som abstraheras i notation kan, när det tolkats till form, inspirera flanörer och andra till ett nytt rörelseprogram, resonerar Halprin. Han kallar rörelseprogram för

”score”. Ett ursprungligen gestaltat score kan genom vardagslivets praktik omskapas till ett nytt score. Det är det som är stadsliv.

Halprin har utformat fontäner, bland annat. Inspirationen kommer från studier av naturliga vattenfall, som återskapats i mer abstrakta former. I naturen vill vi gärna utforska genom att ömsom stilla iaktta, ömsom röra oss, hoppa och klättra; Halprins fontäner är ämnade att locka oss att göra detsamma och det lyckas han med. Fontänerna berättar en historia om den storslagna naturen och lockar till att utforskas kroppsligt.

BERÄTTELSEN SOM SYFTE

Att sammanföra den fysiska rörelsen i vandringen med den mentala framdriften i en berättelse är ett eget motiv i miljögestaltningen. Det finns i formträdgårdarnas skulpturprogram med referenser till den återupptäckta antikens mytiska berättelser. I ”engelska” landskapsparker destilleras tidens rådande kunskapskultur till scenerier att vandra mellan; promenaden blir som en bildningsresa före middagen: orientaliska paviljonger, gotiska ruiner, palladianska broar, filosofers eremitboningar, de Elyseiska fälten och så vidare. I vår samtid anlägger vi vattenparker där promenaden kan följa en teknisk berättelse om hur vattnet renas i olika steg och som också är en humanistisk berättelse om miljöansvar. •

* Citatet av Gordon Cullen kommer från boken *The Concise Townscape*.

ESSÄ-SKRIBENT

Rolf Johansson – är docent och professor emeritus i landskapsarkitektur vid SLU i Ultuna.

MER OM PERSONERNA SOM NÄMNS

Giambattista Nolli (1701–1756)

Nolli var en romersk arkitekt och lantmätare. Han är mest känd för den karta han gjort över staden Rom, *Pianta Grande di Roma* och som består av femton kopparstuckna ark. Tolv av dem utgör själva kartan, ett är en översiktskarta över hela staden, framställd i samarbete med Giambattista Piranesi. De sista två är förteckningar över byggnader. Hela arbetet beställdes av påven Benedict XIV och utfördes mellan åren 1736 och 1748.

LÄS MER: *University of Oregon har publicerat en interaktiv version av Nollis karta på webben: web.stanford.edu/group/spatialhistory/nolli/*

Alison Brick Hirsch

Hirsch har skrivit en biografi om Lawrence Halprins liv och verk: *City Choreographer – Lawrence Halprin in Urban Renewal America*, 2014. Lawrence Halprin själv beskriver sitt noteringssystem notation i en artikel i tidskriften *Progressive Architecture*, juli/numret 1965, sid. 126–133. Tidskriften finns online: usmodernist.org/PA/PA-1965-07.pdf

Edgar Allan Poe (1809–1849)

Poe låter i novellen *The Man of the Crowd* från 1840, berättaren, som sitter på ett café i London, upptäcka en man i folkmängden som han inte kan kategorisera till yrke och sysselsättning, till skillnad från de andra som passerar. Det är flanören han upptäckt och bestämmer sig för att följa efter som observatör på den stadsspaning han ägnar sig åt. Poes flanör är en excentrisk karaktär, som i Walter Benjamins tolkning ”...skiljer sig från den filosofiske vandrarens typ och antar dragen av en i den sociala vildmarken rastlöst kringströvande varulv.” För Poes flanör är staden som en labyrint.

LÄS MER: *University of Pennsylvania har publicerat Poes novell online: web.english.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Poe_Man.pdf*

Charles Baudelaire (1821–1867)

Baudelaire var en poet, författare och kritiker, myntade begreppet ’modernitet’ som representerar den då nya moderna livsstilen. Baudelaire var en kännare av Poes författarskap och fördjupar bilden av flanören som en dandy; inte som varulv utan snarare en sorglöst dagdrivande iakttagare. När Baudelaire citeras här så är det från *Det moderna livets målare*, 1863, i svensk översättning av Lars Holger Holm 2005.

Walter Benjamin

Kulturkritikern Walter Benjamin, som ägnat sig åt både Poe och Baudelaire, återkommer till flanören som iakttagare av den moderna livsstilen, men också ett offer för den moderna staden, som utifrån Benjamins marxistiska perspektiv är ett varuhelvete; illusionen av att kunna äga alla dessa varor driver flanören vidare och gör varuhusets föregångare – passagen – till flanörens hemnavatten. Jag citerar Benjamin från hans oavslutade arbete *Paris, 1800-talets huvudstad: passagearbetet* i svensk översättning från 1990.